

TONK SÁNDOR:

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM MÚLTJÁBÓL

A hagyomány és a köztudat a marosvásárhelyi régi református kollégium létrejöttét az 1557-es évhez köti. Ebben az esztendőben, június 1-10. között a tordai országgyűlésen a rendek, miután már korábban hangot adtak aggodalmuknak, hogy az ifjúság oktatásának elhanyagolása miatt a műveltség szintje süllyed, elhatározták, hogy Kolozsvárt, Váradon és Marosvásárhelyt a reformáció következtében pusztán maradt klastromokba iskolákat telepítenek. Izabella királyné (1541-1559) mint az országos jövedelmek kezelője megígérte, hogy a kolozsvári és a váradai skóla fenntartásához évi száz-száz forinttal fog hozzájárulni, a vásárhelyi iskola támogatására meg a székelyek dézsmájából juttat megfelelő összeget. Érthetetlennek tűnik, miért esett a választás a polgárosultabb Kolozsvár és Várad mellett az akkor még jelentéktelen Székelyvásárhelyre, a kerfetlen mezővárosra, hiszen a XVI. század első felében még kis vásároshely volt, és szerény kiváltságai lassan egyengették az utat a várossá fejlődés felé. Márpedig egy országos jelentőségű intézmény, amilyenné az iskola néhány évtized alatt emelkedett, csakis a kultúrát szerető és érte áldozni is kész polgári környezetben jöhetett létre. A látszat tehát félrevezető. Mert bár Marosvásárhely a XVI. században még jelentéktelen település volt Brassó, Szeben, Várad vagy Kolozsvár mellett, de már a városiasodás útját járta, és kedvező adottságai révén egy évszázad múlva Közép-Erdély tekintélyes gazdasági, szellemi centrumává emelkedett. 1616-ban pedig elnyerte a szabad királyi város címét. A városiasodás az anyagi és szellemi műveltség új igényeit teremtette meg. Az előbbiről az ötvösmesterek XVI. század végi jelentkezése és a polgári jólét számos más jele, a színesedő lakáskultúra tanúskodik. Igaz, a vásárhelyi polgárság „otthonának művészete” szerényebb volt, mint kincses Kolozsvár lakóié, de a haladást nem lehet kétségbe vonni. A szellemi élet alakulása pedig még határozottabban mutatja, hogy a helybeli polgárok elég erősek és öntudatosak voltak ahhoz, hogy művelődési igényeiknek érvényt szerezzenek: már a XIV. század végétől fogva kezdték taníttatni fiaikat, így egyengetve számukra a társadalmi felemelkedés útját. 1389-ben tűnt fel az első vásárhelyi származású diák külföldi egyetemen - Bécsben -, s példáját 1520-ig még kilencen követték. Ez a tíz diák nem sok,

ha azt tekintjük, hogy velük egyidőben 285 szebeni, 267 brassói és 122 kolozsvári származású, külhoni egyetemet járt értelmiségi nevét tartja nyilván a kutatás, de jelzi a település művelődési igényét.

Erdélyben a XIV. századtól kezdve alakultak plébániai iskolák, s egyházi felügyelet alatt ugyan, de polgári-világi igényeket szolgáltak. Hihető, hogy egy ilyen iskola legkésőbb a XV. században már működött Vásárhelyen, s annak padjaiban kezdte tanulmányait Pál szabómester Lőrinc nevű fia is, aki 1495. szeptember 28-án közjegyzőként bocsátotta ki azt az oklevelet, amely először említi a város iskolamesterét. Az oklevélben szereplő Gernyeszegi István pap neve mellett azt olvassuk, hogy: *magister scholae de Vasarhely artium liberarium baccalaureus*, azaz a vásárhelyi iskola tanítómestere és a szabad művészetek borostyánosa, tehát valamelyik külföldi egyetem végzettje.

Az egyetemet járt tanító jelenléte azt bizonyítja, hogy a város lakói az anyagi áldozatot is vállalták, ha gyermekeik megfelelő taníttatásáról volt szó. Ez idő tájt Erdély-szerte kevés az egyetemet végzett értelmiségi, és azok is szívesebben vállalták a rangosabb és jövedelmezőbb papi hivatást. Az iskolamesterséget átmeneti munkakörnek tekintették, hogy pénzt gyűjtsenek tanulmányaik folytatására, illetve arra, hogy kivárják az első kínálkozó alkalmat egyházi javadalom megszerzésére. Ez a gyakorlat évszázadokig fennmaradt, és kedvezően befolyásolta a tanítást: ideig-óráig jól felkészült értelmiségieket irányított az iskolák katedráira. Az egyetemet végzett tanító alkalmazásának az adott jelentőséget, hogy egységes tananyag hiányában az oktatás eredményessége a tanító felkészültségén, rátermettségén állt vagy bukott.

Ez a plébániai iskola, amint azt Nagy Szabó Ferenc (1581-1659) a város XVII. századi krónikása feljegyezte, a Szent Miklós egyház melletti épületben működött, amelynek helyére később a kollégium helyiségeit építették.

Létezett tehát iskola Marosvásárhelyt a XV. és a XVI. század fordulóján, így az írni-olvasni tudás terjedőben volt, s előkészítette a talajt, amelybe a reformáció nevelési-oktatási célkitűzései gyökeret ereszthettek. Az iskola létrejötte nem a reformáció kizárólagos érdeme. Mint ahogyan a reformátorok oktatásügyi elképzelései sem születtek a semmiből: előzményként ott találjuk a középkori városi iskolákat, a reneszánsz és a humanizmus nevelési programját, a polgárság új művelődési igényeit. A korábbi középkori iskolák jelentették azt az alapot, amelyre a reformáció életerős iskolahálózatot épített. Az 1557-es alapításra emlékezve talán a marosvásárhelyi iskolázás állandó megújulását is ünnepelhetnők.

Úgy hiszem, az elmondottak alapján már érthető, miért esett a rendek választása éppen Marosvásárhelyre, amikor az új eszméket, a reformáció szolgáltató iskolák helyét kijelölték.

Az iskolaszervezés kevés időt igényelt, és az új intézmény az alapítást követő években már működött. Egymást követték az országgyűlési határozatok, amelyek Izabella királyné ígéretére hivatkozva kezdetben évi 250 forint subsidium

mot szavaztak meg, majd a petresfalvi dézsma harmadának átengedése után az évenkénti 100-150 forintot. Az erdélyi fejedelmek rendszerint megerősítették elődeik adományait, vagy növelték is a járandóságot, de gyakran rendkívül adományban is részesítették az iskolát. Bethlen Gábor (1613-1629) állampolitikai feladattá téve az oktatásügy szakadatlan fejlesztését, 1615-ben évi 150, 1618-ban 200 forintot rendelt az iskola számára, és végrendeletében is megemlékezett a marosvásárhelyi tanárok és diákok sorsáról. Az ő rendelte segélyt utódai is folyósították, amint azt II. Rákóczi György (1648-1660), Barcsai Ákos (1658-1660) és I. Apafi Mihály (1660-1690) adománylevelei igazolják. De a fejedelmi kegy juttatta segélyek csak részben fedezték az iskola növekvő szükségleteit, hiszen csak az iskolamester évi fizetése száz forintot igényelt. Különben a XVIII. század vége előtt az iskolák fenntartása nem annyira az államnak, mint inkább annak a közösségnek volt az ügye és kötelessége, amely az iskola fő haszonélvezője volt. Az iskola tudós monográfusa, Koncz József állította össze az iskola javára adományozók jegyzékét, amely pontosan mutatja, kik ismerték fel, hogy az iskola fenntartására áldozni nemcsak a kortársak szemében kegyes cselekedet, hanem a jövőt szolgáló társadalmi érdek. Soraikban egymás mellé állott a városi polgár, a környékbeli kisbirtokos nemes és szabad paraszt, az erdélyi arisztokrácia képviselői, mint például a tragikus véget ért humanista politikus, Gyulai Pál (1550-k.-1592) vagy a történetíró Bethlen János (1613-1678) kancellár. De ezek az adományok nem mindig érkeztek rendszeresen, következésképp a tanárok, diákok gyakran kerültek válságos anyagi helyzetbe. Baranyai Decsi János 1597-ben terjedelmes levélben panaszkolt fel elviselhetetlenül nehéz helyzetét, azt, hogy szokott „fizetésecskéjtől” is elesett. Ez volt az a fordulópont, amikor a város vezetői közbeléptek az intézmény érdekében: saját ügyüknek tekintve a tudós tanár megtartását, elismerték, hogy „ezön székelyvásárhelyi skólamestör immár egynehény esztendőktől fogván az őkegyelmök iskolájában forgolódott és jól szolgált”, s így elmaradt fizetése ellenértékeként neki adták az egykori plébániai iskola épületét lakóházul.

A következő, közel másfél évszázadban zavartalan volt a város együttműködése iskolájával. A polgárság sajátjának tekintette és támogatta az iskolát, aminek eredménye az iskola gyors felvirágzása lett.

Az iskola kezdetben egyetlen iskolamester irányításával működött a városi tanács és az egyház felügyelete alatt. Az első ismert tanár, a korábban Wittenbergben tanult Tordai Adám nevét az 1569 novemberében Váradon tartott hitvita irataiban olvassuk.

A következő két ismert iskolamester: Laskói Csókás Péter (1550 k. -1587) és a már említett Baranyai Decsi tudományos munkássága, oktató munkája révén szerzett hírnevet az iskolának. Különösen sokat tett az iskola megszervezéséért, a tanítás színvonalának emeléséért Baranyai Decsi János, aki 1593-tól 1601-ben bekövetkezett haláláig vezette, sokszor nagyon sanyarú, nehéz körül-

mények között is, a reá bízott iskolát. A tanítás mellett igazi tudós humanista módjára foglalkozott a jog- és történelemtudománnyal, fordított latinból magyarra, és összeállított - feltehetően éppen tanítványait segítő - egy latin-magyar-görög szólásgyűjteményt Erasmus nyomán. Nagy Szabó Ferenc, aki az ő keze alatt tanult, csak a verésekre emlékezik vissza krónikájában, de valószínű, hogy a történelem iránti érdeklődését, polgártársainál magasabb műveltségét, olvasottságát, akárcsak az indítást arra, hogy a világot ne csupán kalmárkodásért, hanem „a látásnak és hallásnak” okáért járja, egykori mesterétől nyerte.

Laskói és Baranyai Decsi idejében az iskola meg a város kapcsolata megszilárdult, és a polgárság szellemi élete megpezsdült. Nem véletlen, hogy a század végén itt fordított és alkotott Csáktornyai Mátyás, versszerző volt a városi nótárius Decsi Dániel, egy magát meg nem nevező polgár a török császárok életét szedte rímekbe, s végül itt születet meg az első színvonalas magyar nyelvű polgári emlékirat, Nagy Szabó Ferenc krónikája.

Baranyai Decsi halálát követően a század harmincas éveig keveset tudunk az iskola sorsáról. Attól kezdődően viszont kevesebb úr tátong a tanítók névsorában, és megszorodnak az intézmény életéről szóló írásos feljegyzések. Néhány évtől eltekintve pontosan ismerjük az iskola rektorait, el egészen 1718-ig, a kollégium létrejöttéig. Nem feladatunk a teljes tanítói névsor bemutatása, amely különben megtalálható Koncz iskolatörténetében. Hangsúlyozzuk azonban - a tanárok életrajzának és munkásságának ismeretében -, hogy nagyobb részük jól felkészült, korszerű ismeretekkel vértezett értelmiségi volt. Így például 1633-ban Erdőbényei Deák János az iskolameser, aki németalföldi és angliai tanulmányútja után a puritanizmus egyik vezéregyéniségeként tért haza. Utóda a katedrán Kuti János (1636-ban, 1638-ban) a Londoni Ligának és a magyar puritanizmus legradikálisabb irányzatának, Tolnai Dali János körének tagja. 1653 elején érkezett Vásárhelyre Apáczai Csere János hollandiai tanuló-társa, a karteziánus Kézdivásárhelyi Péter. 1653 és 1657 között Fogarasi V. Mihály volt az iskolamester. Ekkor került szóba Apáczai vásárhelyi meghívása is, amiről Szatmári Pap Mihály tudósít az 1655. szeptember 24-i gyulafehérvári hitvitáról szóló írásában: mikor a presbiterianizmussal vádolt Apáczainak fejedelmi parancsra el kellett hagynia fehérvári katedráját, többek között a marosvásárhelyi rektorsággal is megkínálták. Ismerjük a feleletét: „Arra még diákkoromban hívtanak, s nem mentem, most már inkább nem mehetek.” Jóllehet így Apáczai soha nem tanított Vásárhelyt, szelleme jelen volt. A XVIII. század rektorai közül Uzoni Sz. Balázs (1660-1661), Abafáji P. András (1661), Fogarasi Mátyás (1662-1665), Szentgyörgyi Beke György (1670- 1671) Apáczai kolozsvári iskolájában tanultak, és ott kapták azt az indítást, amely a karteziánizmus és coccejanizmus követői közé elvezette őket. Hogy ezek az egykori Apáczai-tanítványok a gyakorlatban alkalmazták tanítómesterük pedagógiai-didaktikai elveit, Fogarasi tevékenysége igazolja. Vásárhelyi beköszöntő beszédeiben - állapítja meg Bán Imre -, a tanító és tanuló kötelelességének felsorolása,

a sapientia és a szellemi nemesség dicsérete, a munkára való felszólítás, mind Apáczai szellemében történik”.

Az Apáczai-tanítványok távoztával az iskola hanyatlásnak indult. Ez bizonyára összefüggött az egész fejedelemség válságba jutott létével, de voltak sajátos, helyi okai is. Úgy tűnik, ekkor bomlott meg az iskola és a városi társadalom összhangja, és a tanítást helyi hatalmasságok, papok, mesterek vizsgálói zavarták meg. Emiatt kesergett 1715-ben az iskola rektora, és írta, hogy aggódik, „nehogy ezen város, mely a reformációkor a szász atyafiak után a magyar városok közül legelőbb reformálódott, a sok prédikátor, mester kergetéséért, a temérdek tudatlanság és hálátlanság miatt azon fogházba [sötétségbe] előbb ne essék vissza”. Hanyatlóban volt tehát a másfél százados iskola, mikor egy váratlan esemény új útra terelte a vásárhelyi iskolázás fejlődését.

1671-ben II. Rákóczi György rekatolizált özvegye, Báthori Zsófia előzte Sárospatakról a Rákócziak alapította kollégiumot, amelyben egykor Comenius is otthonra talált. A száműzött diákok tanáraikkal Gyulafehérvárt, az onnan Enyedre költöztetett Bethlen-kollégium épületében telepedtek meg, de hamarosan onnan is távozni kényszerültek. Erről az eseményről, a „Fejérvárról Marosvásárhelyen resideáló Református Nemes Collegium fátumá”-ról az iskola volt diákja, Bányai Székely György számolt be élete alkonyán. Leírja, hogy 1716-ban Steinville császári generális a fehérvári vár erődtési munkálataira hivatkozva szólította fel az iskola tagjait a távozásra. A zsoldosok fegyvere engedelmesre kényszerítette a kollégium diákjait és tanárait: „a terminus eljövén az egész Juventus ki szálla a curiára [a kollégium udvarára] zászlókkal, dobokkal; a zászlókat megfordítván a lobogójukkal alá, a dobok pedig fekete posztóval voltak bévonva. Kiindulván [...] éneklésünk volt a 42. soltár [...] így énekelvén és dobolván mentünk egyenesen Krakkóba.” Festő ecsetjére kínálkozó leírása az erdélyi iskolatörténet ezen tragikus eseményének. A kollégium ugyanis, amelynek kiköltöztetését a császári önkény elhatározta, Bethlen Gábor egykor virágzó akadémiajának léphetett volna örökébe. Az előző diákok a közeli Boroskrakkóban és Szászvárosban húzták meg magukat s folytatták tanulmányukat. Csak 1718-ban született végleges döntés sorsukról. Így emlékezik erre Bányai Székely: „1718 esztendőben levelünk érkezvén Szász Városra, hogy jönnénk fel Maros Vásárhelyre, in Martzio onnét megindulánk s ide jövének [...] ittenis domatim quartelyba szállítatunk, jóllehet a város nem akará, hogy ide telepedjék [a kollégium], kire nézve a Mlgs Supremus Curatoratus bizonyos úri Comissariusokat rendelvén [...] bizonyos punctumok alatt admittálták ide telepedését [...] A pressiók celebráltattak a néhai Galambos Borbély Sámuel felső palotáján, az hol most a Mélt. G. Teleki Jósef úr házai vagynak, holott is akkor volt a palota felső szegeletin egy kis filegóriátska, abból adtak jelt dobbal a professiókra, cipókra és cultusra. Ezt felváltották tsakhamar egy tsengettyüvel, az alatt kamarákat építvén a városi oskola helyén, az mikoris a particulában jeles tudományú Deákok voltanak circiter 21-en, ezekkel a Collegiom uniáló-

dott.” Ekkor lépett az iskola a kollégiumok sorába, s lett az erdélyi értelmiségképzés fontos központja.

Mit jelentett ez az iskola életében? Hogy ezt megvilágítsuk, utalunk az erdélyi protestáns oktatás két fontos iskolatípusának - a partikuláris iskola s a kollégium lényegére. A marosvásárhelyi iskolát 1718 *schola particulának* nevezték. A XVII. században ugyanis az erdélyi protestáns iskolák közül kiemelkedett néhány híresebb anyaintézet a *kollégiumok*, amelyekben a felsőbb tantárgyakat (filozófiát, teológiát, majd később jogot is) tanították, s ezáltal az egyetemi fokú értelmiségképzés központjaivá váltak. A kollégiumok szelleme, szervezete és tanítási módszerei szolgáltak mintául az alsóbb fokú iskolák számára. Az anyaiskoláknak alárendelt és azok által irányított kisebb iskolákat nevezték a kortársak partikuláris iskolának vagy partikulának. A marosvásárhelyi iskola is kezdetben ilyen partikulaként működött, amely korábban a fehérvári, majd az enyedi és a kolozsvári kollégium felügyelete alatt állott, ahonnan a XVII. században a rektorok is érkeztek. Ezek a diákból lett rektorok honosították meg a partikulában az őket felnevelő alma mater szokásait, etikai elveit, oktatási- nevelési hagyományait.

A partikulát kormányzó rektorokat munkájukban az iskola tehetségesebb növendékei közül kiválasztott osztálytanítók - praceptorok, collaboratorok - segítették. Így ültették gyakorlatba a tanítva tanulás elvét. A tanrend különben rugalmas volt, de törekedtek arra, hogy a legjobb tanulók zökennőmentesen folytathassák majd tanulmányaikat a kollégiumok valamelyikében. 1652-ben a városi tanács és az egyházi előljárók utasították a rektort, hogy „a tanítás dolgában bizonyos leckéi legyenek, melyek subordináltassanak a kollégiumoknak, hogy midőn innen valamely Diák a kollégiumba meend, akadály nélkül tudhassák meg a kollégium moderatori, melyik classisba kellessék ott állítani”. A rangemelés, a kollégiumi státusz tehát nem módosította alapvetően az iskola tanrendjét és szervezetét, hanem kiegészítette azt. A korábbi osztályok fölött létrejött a filozófia, teológia s - 1749-től - a jogi tanszék, és a rektor helyébe három professzor lépett.

Az új kollégium, jóllehet anyagi nehézségekkel küzdött, hamarosan egyike lett Erdély legnépesebb iskoláinak. Egy 1765-ös guberniumi számbavétel szerint az Erdélyben működő négy református kollégium (Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely) sorában lélekszámát tekintve - Enyed után - a második helyen a marosvásárhelyi állott három professzorával, kilenc tanítójával, 95 tógátusával és 678 alsó osztályos diákjával.

A kollégium történetét a nagy tanáregyeniségek nevei vésték a köztudatba. Koncz iskolatörténete lényegében a tanárok életrajzának *corpusa*, és a megjelenése óta eltelt közel száz esztendő alatt is többnyire egy-egy kiemelkedő professzor alakja révén került előtérbe a kollégium története. Ez indokolt; az iskola tanárai között valóban a hazai tudománytörténet legnagyobb alakjainak a nevével találkozunk, másfelől a múltban, a XIX. századig egységes tanterv

híján az oktató-nevelő munka szellemét a professzorok felkészültsége, tájékozottsága, szellemi frissesége határozta meg. A felvilágosodás eszméi a külföldi egyetemeken tanult tanárok révén terjedtek el a XVIII. század negyvenes éveiben a kollégiumban. Nádudari Sámuel, aki 1740 és 1746 között tanított Vásárhelyt, az elsők között volt, aki Erdélyben Christian Wolff filozófiáját tanítani merete. Tanítványa és utóda, Técsi Sámuel (1741-1756) is Wolffot hallgatta a marburgi egyetemen. Végül Kovásznai Sándor (1764-1792) érdeme volt, hogy a wolffi filozófia és teológia véglegesen tért nyer nemcsak Marosvásárhelyt, hanem a többi kollégiumban is: az ő javaslatára fogadták el az 1769-es, Marosvásárhelyt kidolgozott és a többi református kollégium számára is érvényes tanrendben a görög osztály matematikai tankönyvéül Wolff, a logika és filozófia kézikönyvéül pedig az ugyancsak Wolffianus Baumeister munkáját. És folytathatnók a neves tanárok felsorolását Fogarasi Pap József, Köteles Sámuel, Bolyai Farkas személyén át el egészen a vértanú Török Jánosig.

Van azonban egy ritkábban emlegetett jelenség, amely a felsorolt tanárok életében közös volt: az értetlenség, a közöny, amely körülvette őket, úgyhogy előbb-utóbb feladták fiatalkori tudományos terveiket, illetve az iskola elhagyására kényszerültek. Tavaszty Sándor Bolyai Farkasról szóló egyik tanulmányában arról ír, hogy „aligha van még a vásárhelyihez mérhető társadalom, amely annyi elnéző és megbocsátó szeretettel fogadta volna Bolyai Farkas különös életformájának megnyilatkozásait. Az erdélyi magyar lángelme és a [...] város valamiképpen egymásra találtak, kölcsönösen megértették egymást, a lángelme apróbb lángocskákra szaggatta szét magát, a város pedig [...] minden elkövetett, hogy önmagát legyőzze és önmaga korlátozásai fölé nőjjön.” Való igaz, hogy a kollégium történetéből hiányoznak a polgársággal való viharos összetűzések. De a polgárság toleráns magatartása az iskola iránt, ami nyugodt légkört teremthetett volna az alkotó munka számára, Marosvásárhely esetében visszájára fordult, és a lángelmét „apróbb lángocskákra szaggatta szét”. Mert ez a tolerancia közömbösséget, megtörődömséget is takart. Hiányzott tehát a vitára serkentő szellemi légkör, amely az ide vetődött, átlagon felüli képességekkel, tudással rendelkező professzorokat további tevékenységre sarkallja. Mint ahogyan hiányzott a versenyszellemet fenntató vetélytárs iskola, amely - Kolozsvár esete mutatja, ahol egymás mellett és egyidőben három főiskola működött - a tanárokat, diákokat, hatékonyabb munkára, az iskola fenntartóit pedig nagyobb áldozatokra, szellemi erőfeszítésre ösztönözte volna.

Látszólag érthetetlen jelenséggel állunk szemben, hiszen a XVI. század végétől a XVII. század derekáig a marosvásárhelyi polgárság magáénak érezte a partikuláris iskolát, tisztelte, anyagilag támogatta rektorait, és szellemi tőkét is kovácsolt jelenlétükből. Számunkra az tűnne természetesnek, ha az iskola rangemlése, kollégiummá fejlesztése növelné a polgárok önértetét, és az iskola iránti gondoskodását. Valójában éppen az ellenkezője történt: a város vezetői 1718-ban csak a gubernium és az egyházi főtanács nyomására fogadták be a

gyulafehérvári száműzötteket. Tartottak ugyanis attól, hogy a kollégium bor-
árusztási joga csökkenteni fogja a város borbevételeit, mint ahogy féltették a
város más kiváltságait is. Igaz, utóbb az iskolának adták a partikula telkét, ahová
a diákok hevenyészett lakókamrákat építettek. De ez az építmény - sokatmondó
tény - még a század utolsó harmadában is lakóhelyül szolgált az ott tanuló
diákoknak. Jelentősebb építkezésre nem kerülhetett sor. A polgárság elutasító
magatartását az iskola javára tett alapítványok csökkentése is jelezte: míg
korábban az adományozók nagyobb része városi polgár volt, 1718-tól a század
hetvenes éveig a közel száz alapítványból csupán kettőt tett vásárhelyi polgár.
Sőt, amikor 1792-ben felépült a várbeli nagytemplom orgonája, a városatyák a
város költségén korábban tartott nyolc diák számát négyre csökkentették: úgy
vélték, hogy minekutána a diákok énekére a templom kórusában már nincs
szükség, értelmetlen kiadás lenne tovább támogatni őket. S jöllehet a XIX.
század elejétől ismét megjelentek az értelmiségi polgárok adományai, az iskola
vezetői még a század végén is panaszkodtak a polgárok közömbössége miatt;
Horváth Gáspár az 1886-1887-es tanévet záró beszédében fel is róttá a város
lakóinak, hogy jöllehet évente 70-80 városi fiú tanul az iskolában, a város nem
járul hozzá az iskola fenntartásához. Ám hiba lenne csak a városra hártani a
felelősséget a kollégium anyagi nehézségeiért. A vásárhelyi kollégium össze-
hasonlíthatatlanul szegényebb volt, mint az enyedi, amelynek nagy birtokai,
gazdag patrónusai több professzor alkalmazását tették lehetővé. Több volt az
alapítványi hely a diákok számára is. Ezért a tanárok és a diákok egyaránt
szívesen mentek át Vásárhelyről Enyedre, ha erre lehetőségük adódott.

Az iskola szempontjából azonban mégis a város lakosságához mint környező
és tápláló társadalmi közeghez való viszonyulás bizonyult egykor - és tűnik ma
is - sorsdöntőnek. A fiatal nemzedékek felkészítése, tudatformálása ugyanis
nemcsak attól függ, hogy ki mit és hogyan tanít, hanem legalább olyan mérték-
ben befolyásolja a körülvevő társadalom nyitottsága, rugalmassága, áldozat-
készsége.

Szólunk kell még az erdélyi iskolázás múltjának értékes örökségként
emlegetett diákönkormányzatról, amely „kísérletet jelentett az osztálytársadal-
mak korában a körülményekhez képest legdemokratikusabb közös életforma
kialakítására”. Ez a diákönkormányzat jelentette először is a kollégium bonyo-
lult és fáradságos gazdasági ügyintézésében való diákrészvételt, jelentette a
diákok fegyelme, tanulmányi előmenetele felett örökös választott diák-tisztség-
viselőket, és végül a tanulás érdekében önként vállalt fegyelmet, amelynek
betartását a diákokban a századok folyamán kifejlesztett erős közösségi érzés
biztosította. Mai szemmel is hasznos, tiszteletreméltó életforma volt ez. De
akkor mi magyarázza azt a sok és gyakran keserű beszámólót, amit az iskola
egykori szegénysorsú, ún. szolgadiákjainak emlékirataiban olvashatunk? Koós
Ferenc (1840- 1845 között diákoskodott) például egyenesen úgy vélekedett
idősebb korában, hogy aligha ment volna a kollégiumba, ha előre tudja, mi vár

ott rá szolgáladiakként. A szolgáladiakok sorsa nehéz, a reájuk háruló teher nagy volt, és a tanulásra csak emberfeletti erőfeszítéssel tudtak időt szakítani. De ne feledjük: a kollégium nem volt, nem is lehetett valamilyen társadalmon kívüli testület: a korabeli társadalom igényeit szolgáló jött létre, s a feudalizmus korában a kollégiumi diáktársadalom sem lehetett egységes. A társadalmi ellentétek, a születési kiváltságok a diákokat is megosztották. Másfelől azonban az iskola demokratikus hagyományai lehetőséget teremtettek a társadalom szegényebb rétegeiből érkező fiatalok számára a továbbtanulásra. Erdélyben Bethlen Gábor kora óta törvény büntette azokat a földesurakat, akik akadályozták a jobbágyfiak kollégiumba menetelét. Ez a törvény a XVIII. és a XIX. század elején is erős fegyver volt az iskola kezében. Jellemző, hogy amikor 1781-ben a bécsi udvar kezdeményezésére kidolgozott iskolai reformterv, a *Norma Regia* előírta, hogy a latin (azaz középfokú iskolákba) csak azok mehetnek, akiknek megfelelő képességeik vannak és tanulmányaik költségét szüleik fedezni tudják, a református főkonzisztórium 1783-ban éppen az 1624-es Bethlen-féle törvényre hivatkozva utasította vissza a javaslatot, és hangsúlyozta: a jobbágyfiak alapítványok és patrónusok támogatásával szabadon látogathatják a kollégiumokat.

Ezek után érthető, hogy a kollégiumban viszonylag sok szerényebb sorú jobbágy, szabad székely, polgári származású fiatal tanult. A diákok társadalmi eredetére, területi megoszlására vonatkozóan a felmérések folyamatban vannak (Kozma Béla megjelenés előtt álló diáknévsora és tanulmánya tud majd részletes képet nyújtani), azt azonban a rendelkezésünkre álló részadatok birtokában is elmondhatjuk, hogy a vásárhelyi kollégium viszonylag kis területre sugározta szellemét. A kollégiumi diákok nagyobb része Marosszékről és a közvetlenül szomszédos vármegyék peremvidékéről érkezett, igaz, hatalmas tömegben. 1848 előtt évente 800-900 tanuló járt ide, s ezeknek közel harmadrésze tógátus volt, a felsőbb osztályokat látogatta. A kollégium felekezeti jellege határozta meg a diákok vallási és etnikai hovatartozását. Történetietlen lenne ezt figyelmen kívül hagyni. Mint ahogy történetietlen lenne ezt tenni a balázsfalvi, a brassói vagy a kolozsvári iskolák esetében is. Annál inkább fel kell figyelni minden olyan törekvésre, amely a múltban is az iskola ösztársadalmi szerepét helyezte előtérbe. 1798-ban a vásárhelyi kollégium előljárósága azzal a kéréssel fordult a konzisztóriumhoz, hogy engedélyezze a római és a görög katolikus gyermekek felvételét. A főhatóság támogatta a más felekezetekhez tartozók megnyerését, s egy igen fontos, a felvilágosodás szellemében fogant elvet mondott ki: „a tudományoknak műhelyei között azon marosvásárhelyi Főiskolánk is *közönséges haszonra* volt felállítva.”

A kollégiumnak a társadalom életében vállalt szerepét egyelőre csak a diákok nagy számán mérhetjük le. A kutatások feladata elemezni az iskola társadalomformáló erejét, művelődésterjesztő munkásságát, hatását a környező vidé-

kek életére. Valahogy olyanformán, amint azt Benkő Samu „Murokország” műveltségének, népi kultúrájának vizsgálata során tette.

Gazdag örökség birtokosa a 425. évfordulóját ünneplő marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum. Olyan örökség ez, amivel jól sáfárkodni nemcsak a mai tanárok, diákok feladata, hanem az oktató-nevelő munka minden haszonélevezőjének, a város és vidéke lakóinak is kötelességük.

Végezetül hadd idézzem múltból jövő tanúságként Bolyai Farkas egyik tanévnyitó beszédének üzenetét: „Vajha az mi intézetünk is, mellyet eleitől fogva s a balsors csapásai közt is jó indulat ápolt, a kölcsönös szeretet egyetértése tartott fenn, közjó iránti buzgalom gyarapított, most midőn új szellemi világ ébredne előttünk, méltó joggal elmondható, hogy a művelődés nagy épületéhez kövével járult. Gazdagság nem sajátunk, mi kényelmessé és gondtalanná tenné működésünket, lángeszek magasan csattogó röptével nem dicsekedhetünk, de csak jámbor öntudattal, csak kitartó szorgalom s közjó iránti buzgalommal nyúlunk munkához, kívánt siker koronázandja igyekezetünket s nem lesz okunk megszegyenülve pirulni el.”

Korunk (Kolozsvár), 1982. november, 871-877. oldal